

GUNNAR ALEXANDERSSON

Tankar om samhällen och samhällsplanering – kommentar till en bok om och av C F Ahlberg

Lagom till C F Ahlbergs 75-årsdag har Byggnadsforskningsrådet givit ut en bok (Ahlberg [1986]) av ovanligt stort allmänintresse, en samling artiklar av denne centralfigur inom svensk samhällsplanering, som varit med från början av översiktsplaneringen i Sverige.

Urvalet *Tankar om samhällen och samhällsplanering* har redigerats av Eva Rudberg, som också ansvarar för en artikel om författaren, en levnadsbeskrivning och en bibliografi, från vilken dock den långa raden tidningsartiklar utelämnats. De många illustrationerna är väl valda och, med några få undantag, smakfullt återgivna, vilket gör boken till en idealisk hembygdsbok för den gemene stockholmaren. Målgruppen är dock läsare som vill följa den svenska planeringsdebatten från en central utsiktspunkt. Eftersom stadsplaneringen i Stockholm under långa tider, säg, från 1945 till 1960 var i centrum för ett globalt intresse vore boken väl förtjänt av en engelsk upplaga.

Som ung akademiker hade jag nöjet att visa en rad framträdande stadsgeografer från många andra länder omkring i Stockholms nybyggda förorter. Andra skrev och ville ha bilder för läroböcker. Vällingby och Farsta blev kända bland världens universitetsungdomar. Någon gång kunde visningen nästan bli en plåga. Pierre George vid Sorbonne, rådgivare åt stadsplanerarna i Paris, nöjde sig inte med de fem-sex stoppen i de mest spektakulära

förorterna. Han ville se alla 30 eller vad det kan ha varit. Det som mest lockade honom och andra geografer var trafiksepareringen. George var flitig med sin kamera och fångade ett otal varianter på temat att låta fotgängare och joggare korsa en trafikled i ett annat plan. Tyvärr kom han inte tillbaka och såg hur stockholmsterrängen utnyttjades en vintersöndag med mycket snö. Men det kan vara mindre intressant för storstäder på lägre latituder.

Förebilden Stockholm

I morse när jag vandrade på en trafikseparerad stig från min bostad i Bandhagen till Sturebys tunnelbanestation gick en tacksamhetens tanke till C F Ahlberg för det sätt på vilket han sparat de vackra träden och varierat placeringen av husen längs en sällsynt skön promenadväg. Hade jag i stället gått till Bandhagens station hade jag retat upp mig på det 'dagis' som placerats tvärs över flera sammanlöpande stigar och lett till en mindre massaker på vackra träd. Denna vandalisering av Ahlbergs fina stadsplan har inte upphört att irritera mig. Det kallas förtätning och är inte alls så oskyldigt som det låter. Ge sista ordet till en estetiskt skolad person när stora förändringar skall göras i ett existerande stadslandskap. Fråga oss som bor där. Det är främst vårt landskap som skall ge oss andlig vederkvickelse.

Stadsplanerarna i Stockholm möttes under de tjugo första åren efter andra världskriget av beundran för sina djärva grepp. Att de hade extremt gynnsamma förutsättningar tack vare förutseende från stadens fäder som i början av seklet för-

GUNNAR ALEXANDERSSON
är professor i internationell ekonomisk geografi vid Handels-
högskolan i Stockholm.

värvat billig vildmark utanför tullarna noterades, men förebilden Stockholm var ändå intressant även i storstäder med andra villkor för planeringen.

Vi som flyttade in som pionjärer i Bandhagen och andra förorter fann att de fungerade som de skulle för oss och våra barn. Att skolorna blev skadliga arbetsmiljöer för lärare och elever får tillskrivas skolreformerna; som element i stadsmiljön var dessa byggnader näst kyrkorna de mest påkostade och estetiskt mest tilltalande, väl i nivå med de bästa i andra länder.

En recensent bör betygsätta. Om boken handlar om författarens och hans kollegers verk är det kanske det senare som skall nagelfaras. Vi som färdas omkring i Sveriges vackra huvudstad kan nog enas om att ge Vår Herre A för naturen, speciellt i Sörmland, Ahlberg och andra AB för planeringen av förorterna och arkitekterna B+ för 1940- och 50-talens hus. I de nya förorterna, färdiga efter 1960, är naturen om möjligt mera storskalig och skön än i de äldre, markanvändningen är ungefär som i de tidigare men husens skala och utformning blev en gigantisk flop. Någoting gick fel i det svenska samhället, den svenska region- och stadsplaneringen och i den svenska ekonomin från omkring 1965. Plötsligt började vi bygga förorter som såg ut som om de låg i utkanterna av Moskva eller Warszawa.

Deprimerande förorter

Höghus behöver naturligtvis inte i sig vara fula. Jag fascineras av amerikansk skyskraparkitektur, inte minst de senaste decenniernas byggnader. Många av vår tids främsta arkitekter har här fått utlopp för sin skapande fantasi. Men vissa nya förorter i Stockholm och Moskva är deprimerande för ögat. Vad har Ahlberg att säga om denna tristess? Han antyder på några ställen att producentintressena är den stora busen. Men inte kan väl byggnadsföretagen göras ansvariga? De bygger väl de hus kunderna, d v s allmänheten, vill ha?

I länder där marknaden, d v s markvärdena, helt får falla utslaget, framst

Förenta staterna, Kanada, Australien, Hong Kong och Singapore har vi fått en spännande skyskraparkitektur i centrum med sina extremt höga markvärden och i de tre först nämnda länderna en villabebyggelse av varierande kvalitet inom väldiga områden runt storstäderna. Runt centrum ligger dessutom ett bälte av slum som vi i Stockholm i stort sett varit försknade från.

Stockholm är en storstad i europeisk tradition med begränsad hushöjd i centrum. Men under 1960-talet när politiker och stadsplanerare plötsligt tappade allt sinne för proportioner byggdes de höga husen långt ute i Stockholms periferi där man skulle vänta sig villabebyggelse. Vi som kan titta i facit vet att politikerna hade kopplat bort marknadssignalerna genom en hyresreglering som gällt under hela efterkrigstiden och att man inte var främmande för att utnyttja byggindustrin för att uppnå den politiskt viktiga fulla sysselsättningen. Full sysselsättning köptes på bekostnad av förorter som kommer att vara lika trista under årtionden framöver.

Fånge i koncentrationsparadigmet

På Geografiska institutionen vid Handelshögskolan har vi länge levt i ett annat paradigmen än det som gällt inom svensk stadsplanering. W William-Olsson visade i en uppsats i Ymer 1938 en metod att för landets församlingar skilja på tätorts- och landsbygdsbefolkning. Med hjälp av denna har han senare räknat ut tätorternas storlek längre tillbaka än man kan komma med folkräkningarnas uppgifter. Individuella tätorters befolkningsutveckling kan jämföras med hela det svenska tätortssystemets. Eftersom Stor-Stockholm till 97 procent består av tätortsbefolkning, medan vissa medelstora stadskommuner kanske har 65 procent, är det rimligare att jämföra Stockholm med tätortssystemet i Sverige än med totalbefolkningen.

Landsbygdsbefolkningen har nämligen tills 1980 haft en tendens att minska likformigt över hela landet. Nu minskar den inte längre; urbaniseringen, d v s omflyttningen från landsbygd till tätort är full-

bordad och kan, som i Amerika, förbytas i sin motsats om kommunerna tillåter byggande utanför tätorterna. Fortfarande är det dock relevant att jämföra individuella tätorters och tätortsgruppers utveckling med hela systemets.

William-Olsson visade gång på gång under 1960-talet att Stockholm inte ökade sin andel av Sveriges tätortsbefolkning. Urbaniseringen var spridd över landet och det skedde ingen koncentration till Stockholmsregionen. Ahlbergs skrifter visar att han, liksom politikerna, var fångnen i koncentrationsparadigmet. Detta omfattades också av de ekonomer som tillhandahöll exponentiella befolkningskurvor som pekade rakt upp i skyn. Dessa låg till grund för höghusbyggandet i svenska städers periferi, för att inte nämna trivialiseringen av deras centra, främst genom de stora varuhuskedjorna.

Paradigmskiftet är en logisk följd av teknikskiftet från kol och ånga till petroleum och motorer, till el och elektronik. Under kolets och ångans tid hade kolfälten och importhamnarna haft avgörande lokalisering fördelar eftersom kolet var svårtransporterat. Läroböckernas lokaliseringsteori hade utformats under denna tid och överallt predikades koncentrationsparadigmet. Det kom därför som en överraskning vid universiteten när under 1960-talet de mindre tätorterna började växa snabbare än de stora i alla västliga industriländer, men främst i Förenta staterna.

'The urban turnaround'

Jag hade vid denna tid skaffat mig en andra utsiktspunkt i min födelseort, Bergkvara, och kunde konstatera att rekordårens byggande i Stor-Stockholm hade en motsvarighet i denna gamla kustköping, som haft en stagnerande befolkning sedan 1920-talet. Genom samtal med många unga familjer som flyttat in i villor som byggts här och i andra mindre tätorter i Sydöstsverige kom jag ganska snart underfund om att många kom från Stockholm och andra storstäder, andra från Kalmar och Karlskrona. Bostadsmässigt hade vi, av denna begränsade observation att döma, en decentralisering, inte en

koncentration; utflyttningen var ofta kombinerad med starkt ökade pendlingsavstånd. När resultaten av 1970 års folkräkning låg färdiga gjorde Thomas Falk och jag en snabbundersökning i William-Olssons fotspår och kunde konstatera att storstadsregionerna ej växt snabbare än hela tätortssystemet under 1960-talet (*Kommunal tidskrift*, 1973). Artikelnen ledde till en mindre debatt med några kolleger i Göteborg och möttes med en gäspning av planeringsetablissemangen. Vi gick vidare med en engelskspråkig artikel i *Geoforum* 1974: "Changes in the Urban Pattern of Sweden 1960-1970: The Beginning of a Return to Small Urban Places?" Med den kom vi i kontakt med en omfattande diskussion i de västliga industriländerna som just kommit igång bland demografer, sociologer och geografer om det som i Amerika snart kom att kallas "the urban turnaround". Falk fortsatte med att skriva sin avhandling om 1960-talets svenska utveckling: *Urban Sweden: Changes in the Distribution of Population - the 1960s in Focus* och fortsatte senare med artiklar på engelska om motsvarande utveckling 1970-75 och 1975-1980.

Ahlberg hade på känn i flera av sina artiklar att den av mig skisserade utvecklingen skulle kunna komma i en framtid men huvudargumenteringen ligger klart inom koncentrationsparadigmet. Kan det inte vara så att Ahlberg långsiktigt får rätt och att 'the urban turnaround' varit en tillfällig företeelse? Helt omöjligt är det inte, åtminstone i Sverige.

Märkligt nog förefaller Centerpartiet och Socialdemokraterna vara landsbyggens och de små tätorternas fiende nummer 1 och nummer 2. Starka krafter är i rörelse inom dessa partier för att ytterligare höja elskatten. Men ett lågt elpris har länge varit den svenska industrins stora komparativa fördel och är en förutsättning för att barnfamiljer skall kunna bo i villa. Det är ju framför allt familjer som tänkt sig ha barn, två eller flera, som slagit sig ned i de små tätorterna, ofta långt från en större stad. Höjer man dessutom bensinskatten och försämrar avdragsrätten för resor till arbetet, vilket skett under senare år, slår det särskilt hårt mot just den gruppen. Det brukar sägas att man inte

får dra arbetsresor i Amerika men där har bensinpriset traditionellt varit hälften av det svenska.

Flyttar en arbetarfamilj med barn från en villa i Bergkvara blir det inte till en villa i Stockholm, eftersom en given villa på grund av högre tomtpris blir dubbelt så dyr, utan till ett av rekordårens höghus. Familjen kommer inte att känna att man bytt upp sig. Motståndet mot flyttning från den lilla tätorten till storstaden är naturligtvis stort men politikerna har starka styrmedel. Därför bör vi litet till mans tänka oss noga för innan vi går ut på gator och torg och ropar på kärnkraftsavveckling och därmed tvingar in politikerna i ett hörn där de nödgas ta till styrmedel vars konsekvenser de inte kan eller vill överblicka. Svenska folket har inte råd med yt-

terligare en ekonomisk blamage i klass med varvsavvecklingen, rederikrascherna och höghusbyggandet ute i skogarna. Japanerna klarade allt detta bättre än vi.

Det är viktig materia som Ahlberg behandlar i sina artiklar som spänner över en lång tid. På sidorna framtonar en humanist, estet och naturkännare med djupt socialt engagemang som skriver en rak och intresseväckande prosa.

Referens

Ahlberg, C F, [1986], *Tankar om samhällen och samhällsplanering*. Byggforskningsrådet, Stockholm.